

TRAGOM IVANA ČESMIČKOG U PISMIMA IVANA VITEZA OD SREDNE

Olga Perić

Ivan Česmički mnogim je sponama bio veza za svoga ujaka Ivana Viteza. Rodbinska je veza produbljena intelektualnim zajedništvom iskusna erudita i nadarenoga mladića. Kasnije zajedničko djelovanje na ugarskoj političkoj i kulturnoj sceni bit će prirodna posljedica tog zajedništva.

Nije nam poznato niti jedno Vitezovo pismo Česmičkom, a i podataka o njemu ima u Vitezovim pismima veoma malo. Vitez je bio nadasve oprezan i suzdržljiv u svemu što se odnosilo na njegov privatni život. Osim toga, velik je dio njegove korespondencije izgubljen. Evo što je došlo do nas:

1. *Epistolarij* — zbirka od 80 pisama, nastalih od 1445. do 1451. godine, koju je priredio Vitezov suvremenik Pavao Ivanić. Autograf se čuva u Bečkoj nacionalnoj biblioteci (*cod. lat.* 431), prvo je izdanje Schwandtnerovo 1746. godine u Beču.¹ Iván Boronkai je 1980. priredio kritičko izdanje cijelog Vitezova opusa;²

2. 48 pisama nastalih od 1440. do kraja Vitezova života (1472). Iz raznih su izvora i rukopisa, na mnoga od njih ukazao je Fraknoi,³ a sistematizirao ih je i obradio Boronkai.⁴

Da je *Epistolarij* nastao, zasluga je dvojice Pavala — Pavla Ivanića, prezbitera Zagrebačke biskupije i notara u kraljevskoj kancelariji,

koji se kasnije spominje na dvoru pape Nikole V. kao prevodilac za turški jezik, i Pavla arhidakona, zagrebačkog kanonika. O njemu se iz predgovora *Epistolariju*⁵ zna samo toliko da je upornim nastojanjima uspio nagovoriti Ivanića da skupi, pripremi i komentarom poprati Vitezova pisma iz razdoblja od 1445. do 1451. godine. Ta je pisma Vitez, kao protonotar, pisao u ime tadašnjeg upravitelja ugarskog kraljevstva Janka Hunjadija, u ime prelata i baruna, a često i u svoje ime, adresatima širom Evrope. Pisao je u Rim papi i kardinalima, u Beč i Veneciju, na Siciliju — kraljevima i knezovima s kojima je Ugarska održavala bilo dobre, bilo loše odnose. Dopisivao se Vitez i s istaknutim humanistima tog vremena, no takvih je pisama malo jer je zbirka ograničena i tematski i vremenski. Zbog svoje političke aktualnosti pisma su bila dokument od neprocjenjive vrijednosti, predstavljala su uvid u suštinu vanjske i unutrašnje politike dvora u Budimu. Vitez je oprezno odabrao i sam ocijenio što će u zbirku ući, ali to su ipak netom prošli događaji s čestim reminiscencijama i razmišljanjima o zbivanjima koja su ostavila duboki trag: unutrašnji sukobi u Ugarskoj nakon smrti Sigismundova zeta kralja Albrechta (1439), poraz kršćanske vojske kod Varne (1444) i nastojanja da se sačuva integritet višenacionalne države u svjetovnom i crkvenom pogledu.⁶

Pavla arhidakona je, čini se, ipak više privlačila književna i jezična osebnost Vitezovih pisama, jer je želio imati pisma kao predložak za svoj rad. U predgovoru Vitez sam ističe svoje antičke uzore i uspoređuje se s Ezopovom vranom koja se kiti tuđim perjem:⁷ »... *fateor, ut olim cornicem Esopi alienis coloribus adornatam, ita ut parum reperies a me dictum, quod non dictum sit prius.*« On se ne kaje i ne stidi što je oponašajući svoje uzore i težeći za savršenstvom njihova izraza obogatio vlastito znanje te nastavlja: »*Itidem sane tuus quoque Maro non erubuit, qui comptissimi illius carminis sui eruditum dulcorum ex melle Homerici fluminis epotasse astruitur. Nonne beati Hieronimi et item aliorum sanctorum doctorum, qui orthodoxe scripture bases sunt, omnia volumina atque tota fere edicio veterum oratorum fulgoribus tonat, ut eos facile consideres illorum pene et ore et arte locutos?*«

Budući da je Ezopova vrana Jeronimova slika, kao što je njegova i upotreba Terencijeva citata⁸, ovo je ujedno i mali primjer kako Vitez unosi i razrađuje izraze i misli svojih uzora. Njegovi citati veoma često nisu doslovni nego su samo aluzije koje navode čitatelja na intenzivno

razmišljanje. Da bi ih čitatelj razumio, mora dobro poznavati antičke i kršćanske autore, jer mu bez toga Vitezova misao ostaje nedokučiva. Njegova je rečenica napregnuta, u neprestanoj je igri, ne samo figurâ nego i misli. Zbog toga su za obična čitaoca Ivanićevi komentari bili nepođodni. On tumači aluzije i upućuje na izvore: Seneku, Lukana, Livija, Cicerona, Jeronima, Ambrozija. S posebnom pažnjom ističe i analizira stilske figure.

To intimno i istinsko Vitezovo prijateljevanje s klasičnim autorima smatra Boronkai najvažnijim obilježjem njegova djela.⁹ Goleniščev-Kutuzov¹⁰ pak upozorava na utjecaj talijanskih epistolografa, osobito Coluccia Salutatija.

U *Epistolariju* dva se pisma odnose neposredno na Ivana Česmičkog, na njegov boravak prvih mjeseci 1451. godine u Ugarskoj. Ujak ga je pozvao da dođe iz Ferrare i na kratko vrijeme prekine studij kod Guarina. Prvo pismo piše Vitez u svoje ime Guarinu iz Budima 17. ožujka 1451. Česmički se vraća, a Vitez izražava svoje veliko zadovoljstvo napretkom nećaka i ujedno hvali brigu, revnost i pedagoški uspjeh učiteljev:

*Egregio viro, domino Guarino Veronensi etc., amico nobis
sincere dilecto Iohannes Waradiensis episcopus
Eregie vir!*

Revocatum ad nos Iohannem nostrum vidimus, olim puerum, nunc magistri curam doctrinarumque faciem pre se ferentem. Coluimus in eo fraternam personam, verum doctoris ymaginem multo amplius. Ceterum diligencia, caritas, instituta et benivolencia erga eum habita quanti apud nos habenda sint, exhinc experti iamiam metiri opus habebimus. Eadem quippe racione, qua doctum fratrem amabimus, doctorem quoque laborantem reficere non aspernabimur. Nunc eundem priori loco et fidei remittimus et recommittimus. — Valete.

Ex Buda XVII Marcii anno Domini MCCCC quinquagesimo primo.¹¹

Iznenaden i oduševljen intelektualnim razvitkom mladića Vitez razvija misao u pismu na kontrastu *olim puer: faciem doctrinarum ferens, ymago doctoris, frater doctus, doctor laborans*. Ideju o obrazovanju i učenosti daje najprije oprezno u izrazu *facies doctrinarum*, zatim nešto konkretnije *ymago doctoris*, tj. mladić je stekao izgled i ponašanje učenog čovjeka. Sad mu je još bliži kao *doctus frater*, ali će posve opravdati

povjerenje ako bude *doctor laborans*, ako se bude neprestano usavršavao.

Prema Abelu¹² Vitez doista nije očekivao tako sjajan napredak nećakov: »*Vixdum a Pannoniis credebatur prima doctrinae fundamenta iecisse, et tamen, quod in ea aetate incredibile fere existimari possit, pota iam apud Italos habebatur.*«

Da je to doista bilo tako, potvrđuje i sljedeće pismo, koje Vitez istovremeno piše modenskom biskupu Giovannantoniju della Torre. Guarino, naime, nije htio pustiti Česmičkoga kući jer mu je bio dužan izvjesnu sumu novca. Della Torre je mladiću novac posudio i tako omogućio putovanje. Vitez je iznenađen i polaskan povjerenjem i piše modenskom biskupu:

Reverende pater!

Pollere se ostendit reverenda paternitas vestra ea — que ceterarum prima est et fundamentum — fide egregia, dum peregrinis et nondum cognitis fidem absque stipulacione habet prestatque. Quo constat, ut virtus non novit de omnibus nisi virtuose presumere.

Vidimus itaque scripta reverende paternitatis vestre, vidimus eciam Iohannem nostrum, per ea scripta et eorum vigorem ad nos usque demissum. Accepimus utrosque iocundo animo — eque litteras, ut fratrem in illis quidem benivolencia, in hoc vero visione non mediocriter condelectati.

Magnas habemus gracias reverende paternitati vestre, atque illi suo virtuoso et benivolo animo, cui utinam idoneos — ut obligatos — ad recognoscendum huius beneficii vicem nos offerre possemus! In id certe eniti in animo est —, modo vis atque occasio non desit!

Nunc Iohannem ipsum remittimus paternitati vestre reverende offerimusque, post quem nos quoque propediem per idoneum nuncium subsequemur. Placeat interim eundem ut in fidem hactenus, ita deinceps in curam suscipere, cui eciam hucusque reverenda paternitas vestra prius ultro ferre, quam rogata defferre patrocinium maluit. Quem iterum atque iterum recommittimus.

Ex Buda XVII. Marcii anno Domini MCCCLI.¹³

Vitez, koji rijetko otkriva svoje osjećaje, zadovoljan je i sretan što je nećak pored njega, što je opravdao njegove nade te što mu i nepoznatu istaknuti ljudi pomažu. Ivanić je u svome komentaru svu zaslu-

gu za galantnu gestu modenskog biskupa pripisivao Vitezovu ugledu, no vrlo je vjerojatno da su pravim povodom bili duhoviti i skladni stihovi samoga mladića (220. *Conqueritur de sua inopia*):

*Nec remanere queo, sed nec discedere possum
Talia iussa vocant, talia vincla tenent.
Pressus in angusto quid agam? quae numina clamem?
Sunt, puto, sed miseris dura favere negant.
Te precor, after opem, Mutinae placidissime praesul,
O decus! o Musis, prime patrone, meis!
Non tamen aut Boreae pulsurum flabra cucullum
Aut mulae posco mollia terga tuae,
Nec frenum, aut sellam, nec quicquam tale; quid ergo?
Debeo Guarino pauca, fide iubeas."*

Na njegov je vapaj: »*Debeo Guarino pauca, fide iubeas*« biskup pokroviteljski odgovorio. Česmički će mu zahvaliti spjevavši dva epigrama.¹⁵ Oba se odnose na ovu epizodu mladićeva života, jer jedan (295. *De episcopo Mutinensi*) završava distihom:

*Pergite Pierides, vestris me inducere lucis,
Nunc mihi molle iugum, nunc mihi plana via est.*

Kako u sljedećem epigramu (296. *Ad eundem episcopum*) zahvaljuje modenskom biskupu što štiti njegove pjesme i pomaže da ga drugi upoznaju, a osobito Leonello d'Este, očito je da se to zbivalo prije njegova boravska u Ugarskoj 1451. Leonello je, naime, 1450. godine umro.

Česmički završava taj epigram jednostavnim riječima zahvalnosti:

*Vir bonus est, meritis qui scilicet aequa rependit,
Omnia qui dat ubi nil merui, Deus est.*

A Vitez zahvaljuje u pismu hvaleći biskupov postupak i ističući vrline kojima se iskazao: *fides*, *virtus* i *benivolencia*. Na početku pisma ističe *fides* — povjerenje u ljude, koje *ceterarum virtutum prima est et fundamentum*. U zadnjoj rečenici ponovo je prisutna *fides* uz Vitezovu želju da njegov nećak i dalje uživa biskupovo povjerenje.

Povratkom Česmičkog u Ugarsku započinje njegova blistava karijera. Na taj se period odnose neke činjenice iz druge grupe Vitezovih pisama. Malo ih je i šture su, ali ipak u svemu potvrđuju njihovo zajedničko djelovanje i neprestanu, možda ponekad i pomalo tešku, Vitezovu brigu za Česmičkog.

U pismu što ga zajedno pišu Jurju, grofu blagajskome, brinu se da osiguraju prihod kninskome biskupu Marku:

Iohannes Waradiensis et alter Iohannes Quinqueecclesiarum episcopi ad Gregorium comitem de Blaga

Magnifice frater, nobis hanorande!

*Quia tam apostolica sedes, quam regia maiestas episcopatum Tinnensem reverendo in Christo patri, domino Marco episcopo, amico nostro speciali contulerint — cuius quidem ecclesie Tinniensis decime aliqua ex parte in dominio magnifice fraternitatis vestre constitute esse dinoscuntur —, ideo magnificam fraternitatem vestram rogamus diligenter, quatinus prefatum dominum Marcum episcopum in huiusmodi decimis sibi de iure debitis tueri ac easdem manibus suis vel suorum libere et legitime administrari facere dignemini, non solum nobis, sed etiam Deo in hac parte rem placitam facturi. Rev (...)*¹⁶

Pismo je bez datuma, a Boronkai ga datira 1462. godine, u lipnju — srpnju. Taj isti Marko, naime, možda mjesec dana kasnije putuje u Rim kao kraljev izaslanik. Vitez ga preporučuje Tomi, protonotaru Svete stolice i komorniku pape s molbom da se založi za neke poslove pečuj-skoga biskupa:

Venerabili domino Thome, apostolice sedis prothonotario, sanctissimi domini nostri cubiculario, amico nostro — Iohannes episcopus Waradiensis.

*Hic reverendus in Christo pater, dominus Marcus episcopus Tinnensis orator regius habet inter alia ibi in curia Romana et apud sanctissimum dominum nostrum movere certas causas pro parte domini Quinqueecclesiensis, fratris nostri. Nos vero freti benivolencia et humanitate vestra, causas ipsas eidem suo patrociniu promovendas commendamus. Ceterum si quid est, quod vobis gratum opera nostra efficere possit, vicissim parati sumus. Altissimus etc.*¹⁷

Vitez, dakako, nije u pismu mogao otvoreno reći o čemu se radilo. Možda je pripremao Česmičkom povratak u Italiju, možda se radilo o ne-

kim crkvenim pitanjima. To je razdoblje uspješne politike ugarskoga dvora, sklopljen je napokon mir s Friedrichom. Istovremeno je u toku preraspodjela biskupija. Matija Korvin je želio i nagovarao Viteza da preuzme Zagrebačku biskupiju, koja je tada postala izravno poprište interesa najvećih plemićkih obitelji i zbog toga kulturno i materijalno nazadovala. No Vitez se koleba, osjeća teret godina i boji se teškoća koje bi ga očekivale. Dilema će biti riješena njegovim imenovanjem za ostrogonskog primasa. Briga za Česmičkog traje i dalje. U pismu kardinalu Jakubu iz Pavije ponešto je u svojim molbama konkretniji, moli da papa odobri nešto što bi osiguralo mirniji položaj pečujskoj biskupiji i njezinu biskupu:

Reverendissimo in Christo patri, domino Iacobo, sacrosancte Romane ecclesie cardinali Papiensi, domino meo prestantissimo

Humanitas reverendissime paternitatis vestre nobis nec merentibus, nec expectantibus re ostensa id efecit, ut cuius spontaneam benignitatem erga nos experti sumus, precariam vel magis obtinere confidamus. Postulat certis (et) rationabilibus ex causis dominus Quinqueecclesiensis, frater noster, pro quicieri suo et ecclesie sue statu a sanctissimo domino nostro rem satis arduam — non tamen novam, nec iniustam. Quare paternitatem vestram reverendissimam summo studio rogamus, uti negocium hoc promovendum sua illa solita diligencia suscipere dignetur, et auctoritate, qua plurimum pollet, conficiendum procuret. Ita uno beneficio utrumque nostrum reverendissima paternitas vestra sibi faciet obligaciorem. Quam Altissimus etc."

Nepoznato je odakle je i kada Vitez poslao ovo pismo. Boronkai ga stavlja između 1462. i 1472. Vjerojatno se radilo o pokušajima da se u crkvenim pitanjima ublaži Matijina samovolja. Koliko se Vitez brinuo za nećaka pokazuje zadnja rečenica:

... uno beneficio utrumque nostrum...

Vitez i Česmički sve se češće ne slažu s kraljem Matijom. Kao primas ostrogonski Vitez nastoji smiriti odnose između češkog kralja Podjebrada i pape Pija II. Pomažu mu u tome Španjolac kardinal Carvajal, iskusan diplomat, i biskup Olomouca Protaz Petrović, koji je Vitezov štićenik i Guarinov učenik. U pismu češkom kralju Vitez bez okolišanja, što je za njega neuobičajeno, opisuje sve što je poduzeo da bi spriječio

definitivan razlaz pape i kralja, a time i Matijin križarski pohod na Češku. Bio bi mu poslao kopiju pisma upućenog kardinalu Carvajalu, ali je ta ostala u Pečuhu kod Česmičkog:

Sacre maiestati regni Bohemie

Serenissime princeps et domine!

Habuimus litteras serenitatis vestre, et ad eas nescivimus respondere in absencia domini nostri regis, quia dum ille littere, quarum copiam nobis misit serenitas vestra, scripte sunt, non interfuimus. Itaque cum dominus noster Budam venit, ostendimus illi copiam litterarum. Unde maiestas sua misit ad serenitatem vestram Andream Soldos, aule sue familiarem super illis informatum et serenitati vestre relaturum.

Postremo ubi scribit serenitas vestra, an quitquam scriptum sit ex parte eius summo pontifici et ad curiam Romanam super negociis, que dominus Olomoucensis nobiscum pridem Tyrnavie tractaverat: sciat serenitas vestra, quod scriptum est domino cardinali Sancti Angeli per nos de mente domini nostri regis iuxta sentenciam et formulam, prout dominus Olomoucensis nobiscum locutus fuit. Et misse sunt littere per unum de canonicis ecclesie nostre Strigoniensis, quarum litterarum copiam nos serenitati vestre mississemus, sed dominus episcopus Quinqueecclesiensis, frater noster reliquit illam Quinqueecclesiis.

Datum Budae, feria sexta proxima post festum Beati Mathie apostoli anno Domini milesimo quadringentesimo sexagesimo sexto.

Iohannes archiepiscopus Strigoniensis etc."

Pokušaji su ostali bez uspjeha. Papa je češkog kralja-husita proglasio heretikom, što je Matiju ohrabrilo da krene na Češku. Mali detalj s kopijom pisma pokazuje koliko su Vitez i Česmički u svakodnevnim poslovima bili bliski. Tako će biti do kraja života, jer će im obojici godina 1472. biti posljednja.

Budući da su pisma u kojima se može pratiti ta bliskost i stalna budna pažnja Vitezova nad Česmičkim nastala u razdoblju od dvadeset posljednjih godina njegova života, zanimljivo je promatrati kako su godine i različite životne situacije utjecale na njegov stil i izraz. Već se na temelju ovdje navedenih pisama — a ostala to u cjelini potvrđuju — vidi da je *Epistolarij* posebno djelo, stilski i izražajno svjesno različito od drugih pisama. On nije imao samo faktografski karakter; priređen je da bi bio udžbenik epistolografije mladim humanistima. Uklapao se potpuno u stil korespondencije koji je vladao u varadinskom humanistič-

kom krugu i koji je bio dostupan samo izabranim intelektualcima. Ostala su pisma jednostavnija, dijelom lišena stilske igre, ali prirodnim i strogim retoričkim skladom nimalo ne zaostaju za *Epistolarijem*.

BILJEŠKE

¹ *Iohannis de Zredna Cancellariae Regis Hungariae olim Protonotarii Epistolae, in diversis negotiis statum publicum Regni Hungariae concernentibus, ab anno Christi MCDXLV usque ad annum MCDLI etc. per Paulum de Iwanich, dioceseos Zagrabienis Presbyterum, altaris S. Pauli in Ecclesia Waradiensis Rectorem et Cancellariae Regiae olim Notarium etc. in Schwandtner, Scriptorum Rerum Hungaricarum Veteres ac Genuini, vol. II, Impensis J. P. Kraus, Bibliopolae Vindobonensis., 1746, p. 3—106.*

² *Iohannes Vitez de Zredna Opera quae supersunt*, edidit Iván Boronkai, Akadémiai Kiadó, Budapest 1980, 27—168.

³ V. Fraknói, *Vitéz János esztergomi érsek élete*, Budapest 1879.

⁴ o.c. (2), 169—224.

⁵ o.c. (2), 27.

⁶ Detaljan opis *Epistolarija* dala sam u radu: *Zbirka pisama Ivana Viteza od Sredne*, Živa antika, XXIX, sv. 1, Skopje 1979, 99—111; političku i kulturnu situaciju Vitezova doba obradio je Miroslav Kurelac: *Ivan Vitez od Sredne i njegov znanstveni krug sredinom 15. stoljeća*, Zbornik radova IV simpozija iz povijesti znanosti »Prirodne znanosti i njihove primjene kod Hrvata u srednjem vijeku«, Zagreb 1982, 42—48.

⁷ o.c. (2), 31.

⁸ *Hieronymus, Epist.* 108, 15; *Comm. in Eccles.* 1,9; *Terentius, Eunuchus*, 41.

⁹ Iván Boronkai, *Vitéz János és az ókori klasszikusok (Ivan Vitez i antički klasici)*, Janus Pannonius (Tanulmányok), Budapest 1975, 228.

¹⁰ I. N. Goleniščev-Kutuzov, *Ital'janskoe vozroždenie i slavjanskije literatury XV—XVI vekov*, Akademija nauk SSSR, Moskva 1963, 130.

¹¹ o.c. (2), 158.

¹² Jenő Abel, *Analecta ad historiam renaissance in Hungaria litterarum spectantia*, Budapest 1880, 205 (citirano prema: Marianna D. Birnbaum, *Janus Pannonius, Poet and Politician*, JAZU, Zagreb 1981, 34, bilj. 21).

¹³ o.c. (2), 159.

¹⁴ Jani Pannonii, *Opera Latine et Hungarice*, Tankönyvkiadó, Budapest 1972, 138.

¹⁵ ib. 186.

¹⁶ o.c. (2), 209.

¹⁷ ib. 210.

¹⁸ ib. 224.

¹⁹ ib. 218.